

ARISTOTE, *Politique*, livres I et II. Texte établi et traduit par Jean Aubonnet. Collection des Universités de France. Paris, Société d'édition «Les Belles Lettres», 1960 CCVI+175 pag. double.

Puținul loc ocupat de scrierile lui Aristotel în cunoscuta serie de texte bilingve editată sub patronajul Asociației «Guillaume Budé» a fost relevat în mai multe rânduri, încă de la începuturile activității societății. Față de Platon, a cărui operă e publicată astăzi aproape în totalitatea ei; față de Plotin, ale cărui *Enneade* au avut parte de mai multe ediții; față de Cicero chiar, ale cărui cuvântări au ajuns să umple singure un raft de bibliotecă, tratatele filosofului din Stagira continuă să rămână stinghere în colecția cu scoarțe portocalii. După *Fizica* tipărită cu mulți ani în urmă; după *Retorica* îngrijită de Médéric Dufour și *Poetica* lui Hardy (nesatisfăcătoare sub toate raporturile, cum a fost judecată din clipa publicării), abia în anii din urmă atenția comitetului editorial pare să se fi îndreptat din nou spre Corpus-ul aristotelic: în 1956 a apărut tratatul *De partibus animalium*, editat și tradus de P. Louis, iar în 1960, primul volum (cărțile I și II) dintr-o ediție a *Politicii* (ori *Politiceilor*?) care merită să trezească interesul și prin importanța excepțională a textului și prin condițiile neobișnuite ale publicării.

În această ordine de idei, ceea ce se cuvine semnalat înainte de toate e amploarea excepțională a studiului liminar, care depășește numărul de pagini al obișnuitelor introduceri la alte texte din aceeași colecție, atingând proporțiile unei adevărate monografii. Autorul, care e un jurist dublat de un filolog, a pus în întocmirea acestui studiu o rară sîrguință, parcurgînd imensa literatură aristotelică publicată de un veac încoace și acumulînd — pentru orice problemă pusă de gîndirea Stagiritului — infinite referințe în notele de o bogăție coplesitoare. Cum se știe, întreaga problematică aristotelică a fost revoluționată în zilele noastre de cartea deschizătoare de drumuri a lui Werner Jaeger: *Aristoteles. Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung*, în care — dacă nu chiar pentru întia oară, în orice caz pentru întia oară într-un chip sistematic — învățatul german încerca să reconstituie etapele unei gîndiri în neconținută transformare, începînd cu anii petrecuți în Academie și sfîrșind cu deplina afirmare a unei învățături originale, concepută ca o știință a realului în aspectele-i cele mai variate. Pe linia acestei metode de cercetare («genetistă», cum i s-a spus), succese importante au fost obținute între alții de Ettore Bignone, al cărui adîncit examen al originilor epicureismului (*L'Aristotele perduto e la formazione filosofica di Epicuro*) avea să ducă la descoperirea unor noi și importante fragmente ale «primului» Aristotel, — îndeosebi din *Eudemos* și din *Protreptikos*, — cu urmarea inevitabilă că întreaga problemă a formării Corpus-ului aristotelic e astăzi examinată de un nesfîrșit șir de cercetători, din numărul cărora va fi deajuns să amintească pe A. Mansion și pe Ingemar Düring. Fără să împărtășească în totul concluziile «genetiștilor» (dintre care unii,

ca Zürcher, ajung să tăgăduiască însăși paternitatea Stagiritului, atribuind *Politica* lui Theophrast !), Aubonnet acceptă ipoteza potrivit căreia, dînd formă definitivă reflexiilor sale despre societate, — în ultima perioadă de funcționare a Lyceului, către 330—323, — Aristotel ar fi reluat și folosit expuneri redactate la date diferite și pentru ascultători diferiți, atribuindu-le o altă înălțuire decît cea inițială. Apare neîndoios, oricum, că în structura actuală a *Politicii* intră, alături de vederi ce se regăsesc în alte scrieri ale Corpus-ului păstrat, fragmente și idei din lucrări pierdute, începînd cu *Protrepticul* și sfîrșind cu scrierile *Despre regalitate* și *Despre colonii*, dedicate lui Alexandru.

În privința ordinii mult discutate a celor opt cărți ale *Politicii*, noul editor se arată conservator. Subliniind caracterul subiectiv al încercărilor de schimbare a locului diferitelor împărțiri — toate diferite între ele — el relevă, pe de-o parte, coerența logică a ordinii consacrate, pe de alta, autoritatea unei tradiții ce urcă pînă în secolul III î.e.n. În același timp, nu uită să pună în lumină caracterul incomplet al operei, ca și publicarea ei postumă (după toate probabilitățile, de Theophrast), împrejurare care, singură, poate să explice imperfecțiunile și incongruențele care au servit ca pretext transpunerilor celor mai arbitrare.

Fără să se distingă prin originalitate, poziția noului editor în problema formării filozofiei aristotelice îndeobște și a celei despre societate în particular se caracterizează printr-o prudență care, într-o lucrare cu acest caracter, e, poate, atitudinea cea mai înțeleaptă. În loc să rezolve fără drept de apel problemele spinoase legate de succesivele « straturi redacționale » ale anumitor tratate-cheie, Aubonnet preferă să dea cititorului puțină de a cîntări singur datele procesului, amintindu-i în chip oportun că, fie și în cazul cînd Stagiritul și-a compus *Politica* într-un moment precis al carierei lui de om de știință, nimic nu-l împiedică să se slujească de elemente elaborate la date diferite, destinate unor scopuri diferite și grupate după alte criterii.

Un lung, foarte lung capitol al studiului introductiv urmărește soarta *Politicii* în istoria ideilor, din epoca elenistică pînă în zilele noastre. Amploarea dezvoltărilor, ca și unele mărturisiri ale autorului lasă să se înțeleagă că ne găsim înaintea unei lucrări de sine stătătoare închinată acestei probleme, pe care autorul n-a putut-o reproduce întocmai dar din care și-a scos în cea mai mare parte datele necesare. Ținînd seamă de importanța tratatului și de răsunsetul lui în sistemele gînditorilor mai noi, intenția se justifică, chiar dacă unii ar putea găsi că 70 de pagini pentru un *excursus*, într-o introducere care numără întreagă 200, e fără îndoială mult. Unde procedarea autorului uimește cu adevărat e însă cînd nu se mulțumește să urmărească, așa cum își propune s-o facă, exclusiv iniurierea lui Aristotel asupra filozofilor de după el, ci chiar gîndirea politică a unor neamuri și a unor epoci asupra cărora ideile Stagiritului au influențat puțin sau n-au influențat de loc: israeliții, creștinismul timpuriu și chiar filozofia medievală pînă în secolul al XIII-lea, cînd *Politica* avea să fie pentru întîia oară tradusă în latinește de Guillaume de Moerbeke.

În comparație cu asemenea digresiuni luxuriante, puținele pagini închinată stabilirii textului și principiilor călăuzitoare ale ediției apar sărace. Istoria transmiterii scrierilor aristotelice de la Theophrast la Andronicos din Rhodos (perioada obscură a constituirii Corpus-ului aristotelic, cu rolurile respective ale lui Tyrannion, Hermippos și Ariston din Ceos) e expeditivă telegrafic, arătîndu-se că manuscrisele *Politicii* se impart în două familii, reprezentate, într-un caz, de un *Ambrosianus* și de un *Parisinus* din veacul al XV-lea, în al doilea caz, de alți doi *Parisini*, resp. din secolele XIV și XV. Cum se poate deduce din variantele unui palimpsest păstrat la Vatican, precum și din scoliile unui manuscris din Berlin (colaționate de Immisch și Ross), ambele familii au o origine comună, prototipul lor fiind un text în care cele două recenzii nu ajunseseră să se deosebească. În starea actuală a lucrurilor, preferințele editorilor se impart între prima familie (al cărei principal apărător e Susseihl) și cea de-a doua, urmată cu precădere de Immisch și Newman. Această din urmă predilecție e împărtășită și de Aubon-

net, a cărui ediție prezintă un text composit, cu o preferință marcată pentru variantele din a doua familie. Partizan al poziției de mijloc în problemele puse de gândirea Stagiritului, ultimul editor al *Politicii* se dovedește îndrăgît de $\mu\epsilon\sigma\acute{o}\tau\eta\varsigma$ și în materie de critică textuală.

Pentru a încheia, o vorbă numai despre versiunea franceză — remarcabilă prin fluență și exactitate. Formația de jurist a traducătorului era de natură să-l ajute în multe privințe, și terminologia ușor modernizată adoptată pentru redarea instituțiilor celor mai specifice antice va contribui la înprospătarea interesului pentru o operă mereu actuală, accesibilă marelui public francez abia prin învechita traducere a lui Thurot. Asupra acestui aspect al muncii depuse de Aubonnet îmi propun de altminteri să revin cu prilejul volumelor următoare ale lucrării, pe care nu-mi rămîne decît să le doresc cit mai apropiate.

D. M. Pippidi

T. LUCRETIUS CARUS, *De rerum natura* edidit Joseph Martin. Leipzig, Teubner, 1959.

Se știe că antichitatea ne-a lăsat informații extrem de sumare cu privire la viața lui T. Lucretius Carus și la împrejurările compunerii poemului său *De rerum natura*. Din cunoscutul și mult comentatul pasaj al cronicii lui Hieronym rezultă, între altele, că poemul lucrețian a fost publicat postum de către M. Tullius Cicero. În sprijinul ipotezei după care moartea l-ar fi surpins pe poet mai înainte de desăvîrșirea operei ar putea sta faptul că aceasta, deși logic încheată, cuprinde adesea alături de pasaje de o neasemuită frumusețe literară și altele în care redactarea nu atinge claritatea și frumusețea la care va fi năzuit poetul.

Greutățile de interpretare și comentare a poemului *De rerum natura* sînt sporite datorită tradiției manuscrise. Principalele manuscrise care stau astăzi la baza tuturor edițiilor științifice ale poemului lucrețian sînt Vossianus Lat. F. 30 (Oblongus = O) și Vossianus Q 94 (Quadratus = Q), ambele din secolul al IX-lea. O valoare deosebită prezintă Oblongus, despre care un savant ca A. Ernout afirmă că poate fi pus alături de cele mai bune manuscrise latine: Ambrosianus, Beminus sau Mediceus. Dar și Oblongus prezintă numeroase lacune, corectări făcute de o mînă ulterioară, repetiții și greșeli datorate copiștilor. Manuscrisele relativ numeroase alcătuite ulterior, dintre care cele mai valoroase sînt manuscrisele italiene din secolul al XV-lea, care conțin interesante lecțiuni ale umaniștilor, alături de manuscrisele mai vechi pun la îndemîna editorilor un material bogat în posibilități de interpretare.

Ediția publicată de Joseph Martin este a patra ediție teubneriană a poemului lui Lucrețiu. Față de ediția a treia (din 1957) autorul a adăugat unele adnotări la pasajele neclare și și-a însușit unele emendări propuse de alți cercetători.

În *Praefatio* (p. V—XII) se face istoria manuscriselor și prezentarea lor. Urmează *Testimonia uitae* (p. XIII—XVIII), o prețioasă culegere a tuturor mărturiilor antice despre viața și opera lui Lucrețiu, urmată de o scurt comentariu.

Sub titlul *Laudantur in apparatu critico hi uiri docti* (p. XIX—XXV) editorul a alcătuit o listă a edițiilor lui Lucrețiu precum și a lucrărilor privitoare la analiza ei critică.

În editarea textului, Joseph Martin pleacă de la ideea că opera poetului latin nu a putut fi finisată de autorul ei. Ca atare el intervine foarte rar în lecțiunea manuscriselor. Comparînd principalele ediții științifice anterioare ale poemului *De rerum natura*, și anume acelea alcătuite de K. Lachmann, H. Munro și A. Ernout, cu ediția teubneriană rezultă în mod clar că trăsătura caracteristică a acesteia din urmă constă în fidelitatea față de textul scris și în special față de versiunea lui O.